

Öregék társadalomnéprajzi vizsgálata

– tézisek –

*Meddig jó élni, hány évet körülbelül?**Egy olyan 60–65 évig. Még akkor az ember úgy érzi, hogy még ember, de azután már érdekes az egész.*

Az öregkor, bár az életút szerves része és a technikai fejlődés következtében társadalmunk egyre több tagjának meg is adatik, korántsem egyértelműen pozitív vagy legalábbis többnyire pozitív minőségekkel felruházott és viszonylag problémamentesen megélhető időszak. Gondolhatunk itt akár az egészségügyi, a gazdasági, a társadalmi, de akár az identitás szintjén jelentkező nehézségekre is, hiszen ezek egymásba fonódva, egymást megerősítve hoznak nehezen feldolgozható és megoldható élethelyzeteket és lelkiállapotokat, melyek elrendezésében a kulturális háttér a megerősítés helyett sokszor csak bizonytalanságokat, kétélyeket, ambivalens értékeket és cselekvési modelleket kínál.

Az öregkor, bár az egészségügyi, gazdasági, társadalmi nehézségek miatt, és az identitás szintjén jelentkező problémák folytán számtalan nehezen feldolgozható és megoldható élethelyzet és lelkiállapot keresztútjába helyezi az egyént, korántsem egyértelműen negatív és csak küzdelmekkel megélhető életszakasz. A kontextust képező kulturális jelentésmezőbe ugyan nem elsősorban és nem csak pozitív, értéktelítettséget sugalló minősítések társulnak a legutolsó életkorhoz, illetve sok kérdés és kétértelműség kapcsolódik az öregkorban lévők megnyilvánulásainak megítéléséhez, megengedéséhez és korlátozásához, mégis hozhat magával ez az életszakasz is új örömeket és lehetőségeket, új terepeket az önkifejezés újabb formáinak, a személyiség kiteljesedéséhez.

Pozitív is, negatív is, jó is, rossz is, könnyű is, nehéz is az öregkor, ami kezdődhet a nyugdíjazással, vagy korábban, netán később, kezdődhet 60 éves korban, 70 éves korban vagy valamikor ekkortájt, aszerint, hogy ki mikor milyen idősnak érzi magát, sőt mi több, nagy valószínűséggel nincs is összhangban az, aminek látják, és aminek az egyén gondolja, érzi saját magát. Ezt a küzdelmes állapotot mutatja nagyon kifejezően a fent idézett rövid interjúrészlet: az emberi élet tovább tart, mint ameddig az *ember*-identitás, a teljességérzet fenntartható, azaz az életút egyes szakaszaihoz kulturálisan rendelt pozitív és negatív tartalmak egyenlőtlen elosztása miatt az önmagával való azonosulás problematikussá válik egy adott kor után, és ami ekkor következik, az már nem az igazi lét, az valami idegen, valami furcsa, *érdekes* létállapot, valami, amivel szemben távolságérzete van az egyénnek, ami nem

igazán ő, nem része az igazi, valós, saját emberi életének. Érdekes tehát odafigyelni az egyértelműség és az leegyszerűsítettség lehetetlenségére, az általánosíthatóság korlátozottságára, és keresni azokat a lehetőségeket, melyekkel mégis leírható, megragadható az öregedés és az öregség többarcúsága.

Disszertációm célja tehát az öregkor, az öregek köré szerveződő társadalom és kulturális kontextus, valamint a társadalom és a kulturális kontextus által körülhatárolt öregek megértése a belső dinamikák felől. Társadalmi kategóriák és társadalmi viszonyok feltárására törekszem adott kulturális környezetben. Egyszerre próbálom feltárni az alapkategóriákat és azok működését. A feladat nehézsége, hogy relatívnak kezelem azokat a fogalmakat, melyekkel leírom a jelenségeket, miközben a jelenségek megértését a kulturális kategóriáktól teszem függővé. A kihívás és a feladat izgalma pedig abban rejlik, hogy ezek együtt rajzolódnak / rajzolódnak ki, kölcsönösen adva értelmet egymásnak, kölcsönösen behatárolva és lehetővé téve egymás mozgásterét.

Társadalomnéprajzi elemzésem fókuszában kapcsolatháló-vizsgálat áll. De az idők kapcsolatainak feltérképezésén túlmenően mindvégig törekszem arra, hogy ne csak az idősre lássunk rá, hanem az idősök által az egyes kapcsolatformákról is többet tudjunk meg: az időselemzés által nyitott perspektíva egyúttal olyan új *ablak* is lehessen, ahonnan a bemutatott kapcsolatformák más szemszögből nézve kevésbé megmutatkozó sajátosságai is megláthatóak legyenek. Az így pozicionált elemzés lehetőséget nyújt arra, hogy megértsük a társadalmi viszonyok mélystruktúráját, belső működési mechanizmusait.

Kutatásom terepül egy szilágysági falut választottam. Olyan település ez, melynek korstruktúrája viszonylag kiegyenlített, nem tekinthető *előregedett* közösségnek, nem hangsúlyozódik felerősödött az öregedés a jelenségek okai és következményei között, hanem kutatásom fő kérdése szempontjából *normális* (sic!) mikrotársadalmat vizsgálhatok potenciális torzító / torzításhoz vezető tényezők, optikai csalódások veszélye nélkül.

A kutatás alapját képező terepmunkát 2000-ben kezdtem, és folyamatosan végeztem 2006-ig, 2007-ben a disszertációírás során felbukkanó hiányosságok pótlása, az ekkor felmerülő bizonytalanságok tisztázása érdekében végeztem kiegészítő adatgyűjtést. A néprajzos terepmunka, a folyamatos megfigyelés és interjúzás volt segítségemre. A tájékozódó-, a mély-, az életút- és a kontrollinterjúk egymást kiegészítve vezettek el a közösség bonyolult, végtelenül kusza kapcsolatszövevényének diakrón és szinkron megértéséhez, hogy erre támaszkodva végezhessem jelenkori vizsgálatomat anélkül, hogy kontextusból kiragadott, csak a felszínen érvényes és csak korlátozott mértékben értelmezhető jelenkori helyzetrajzot villanthassak fel az idősokről, de egyúttal magáról a közösségről is.

Mindezt kiegészítettem az egyházi anyakönyvek tanulmányozásával, de különösképpen a néptanács mezőgazdasági vagyónyilvántartásával, ami háztartás szerinti osztályozásának köszönhetően bizonyult a leginkább alkalmasnak arra, hogy kontextuális adatokat szolgáltatson kutatásomhoz.

Hipotézisek

Előfeltevéseim az alábbiakban összegezhetők:

- az öregek társadalmi helyzetének megértése előfeltételezi az öregkornak mint életszakasznak a feltárását,
- az öregkor és az öregedés kulturálisan meghatározott jelenség és jelentéshalmaz,
- az idősök megérthetők az őket körülvevő társadalmi kapcsolatok feltárásával, ugyanakkor a mikrotársadalom számos sajátossága, működési logikája látható és érthető meg az idősök elemzése felől,
- az idősöket körülvevő kapcsolatháló bonyolultsága nagymértékben abban rejlik, hogy a viszonyok rugalmasak, rendelkeznek az újraformálódás és a folyamatos átalakulás képességével, amire az életkor sajátosságaiból adódó élethelyzetek tudnak jól rávilágítani,
- a kapcsolatháló elemei tartalmilag és formailag egyszerre kötöttek és egyénileg alakíthatók, pontosabban: van egy kulturálisan adott *raktárkészlet* minden kapcsolattípusra vonatkozóan, de a kulturálisan kódolt működtetési elvek és mechanizmusok keretén belül is, és mellette is helye van az egyéni preferenciák kifejezésének, így lehetővé válik a kapcsolatkészlet személyes kapcsolathálóvá formálása.

A disszertáció elemző fejezetei – tehát az első kivételével – a jelzett logikát követik: kategóriák (öregkor, család, rokonság, szomszédság, barátok, jóemberek, munkatársak, ismerősök) és működési mechanizmusok egymásba fonódásával értelmezik egymást, hogy végül együttesen kirajzolhassák a kapcsolatháló belülről megértett és sok szempontból érvényes összetett képét. Bár az egyes fejezetek külön-külön helyeznek figyelmük fókuszába egy-egy kapcsolattípust, fontos látni, hogy ez a tagolás csak az elemzés kifejtésének a megkönnyítést szolgálja, a különféle kapcsolatok ugyanis szorosan összetartoznak, egymástól erőteljesen függve léteznek, és egymásra reagálva működnek. A kapcsolatháló egésze, és így az idősök társadalmi helyzete tehát csak a fejezetek egymásra / egymásba olvasásával válik érthetővé.

A terep bemutatása – kontextuális adatok

Az elemzést megelőzően fontosnak tartom egy olyan fejezetnek a beiktatását, ami kontextusba helyezi a későbbiekben sorra kerülő közösségtanulmányt. Jelentősége azért igen nagy, mert a disszertációban szereplő valamennyi tulajdonnév fiktív. A településnév elhallgatása pedig korlátozza az olvasót abban, hogy tágabb értelmezési mezőbe helyezhesse az elemzést. E probléma áthidalása érdekében megneveztem a tájegységet magát, ami valamelyest behatárolja a terepet, illetve bemutatom mindazon demográfiai, társadalmi és gazdasági sajátosságait a falunak és környezetének, melyeket a megértés szempontjából szükségesnek vélek. Láthatóvá válnak tehát mindazon tényezők melyeken belül érvényesnek tekinthetők a kutatás eredményei.

A közösség státustulajdonítási rendszerében három csoport különül el: földművesek/gazdák, iparosok és értelmiségiek. A néptanácsi nyilvántartás a kisbirtokosok, vagyis a fél hektárnál kisebb vagyonnal rendelkezők többségét (39%) mutatja. A középbirtokosok (1–5 ha) 38, a nagybirtokosok (5 ha fölött) 10 százalékot alkotnak. Ennek ellenére a falu a középbirtokosok dominanciájának képét mutatja, amit a használati- és a tulajdonjog közötti eltérés magyaráz: a ház tulajdonjoga többnyire átkerül a fiatalabb generációk nevére, ami nem érvényes a földművelési területekre, ugyanis ezek a szülők tulajdonában maradnak, még ha közösen is használják.

Korstruktúrájában valamelyes eltérést mutat a községi, megyei és országos állapotokhoz képest. Az alapvető különbség abban állapítható meg, hogy az elemzett falu társadalmi kisebb mértékben előregedett (0–19 évesek 28%, 20–39 évesek 29%, 40–59 évesek 30%, 60 évesek és idősebbek 13%). Az idősök korcsoportjának belső tagolódásáról pedig az alábbiak szerint alakul: 60–69 évesek 55%, 70–79 évesek 33,8%, ennél idősebbek 11,2%.

A néptanácsi nyilvántartás adatai alapján végzett családvizsgálat eredménye szerint a kiscsalád-dominancia állapítható meg (44%), amit a törzscsaládok követnek (27%), majd az egyedül élők (21%), és igen kis hányadát teszik ki a népességnek a nagycsaládszerkezettel (6%) vagy egyéb kapcsolatokkal (2%) rendelkező háztartások.

Az öregkor mint az életút egy szakasza – az idősök mint csoport

A második fejezet alapozza meg az elemzést. Annak feltárása nélkül, hogy az adott terepen kit és milyen elvek alapján tekintenek öregnek, illetve melyek az öregkor tartalmi, nem lehet állításokat megfogalmazni az öregekre vonatkozóan. Szükségnek érezve a demográfiai és a társadalmi öregség fogalmak által nyújtott keretet, és alkalmatlannak érezve ezeket a terepen talált jelenségek leírására, bevezetem a kulturális öregség fogalmát, és a terepmunka

eredményei alapján kidolgozom ennek koncepcióját adott kulturális paraméterek alapján – próbára téve egyúttal az elgondolás érvényességét és alkalmazhatóságát.

Az életutat olyan kultúrspecifikus forgatókönyvnek tekintem, mely tartalmazza azokat a főbb választóvonalakat, amelyek jelzik az átmeneteket. Továbbá az öregkor küszöbét nem egyetlen, illetve nem egy mesterségesen rögzített elv alapján határozom meg – az említett koncepciókkal ellentétben –, hanem amellett foglalkozom állást, hogy kulturálisan kódolva vannak azok az elvek, melyek elválasztják egymástól az életszakaszokat. A felnőttkortól az öregkorba való átlépés megragadását az teszi nehézkessé, hogy nem kapcsolódnak hozzá konkrét, korszakváltást jelző események, az átmenet fokozatos, szinte látenszen lopakodó, folyamatszerűen zajlik le. Azok az elvek, melyek alapján a vizsgált közösség tagjai megformálják az öregkori küszöb tényezőinek mátrixát, a következők: egészségi állapot, esztétikai jelek, a munkatevékenység körének megváltozása, a családi állapot változásai (nagyszülővé válás, özvegyé válás), a gazdasági állapot életkor-specifikus sajátosságai, az életkori kontextus, a lakóhely megváltoztatása és a régi világ képvisellete.

Az öregkor tartalmait a hanyatlás, a bölcsesség és a második gyermekkör kérdésköre formálja. Ha az életút folyamatosan emelkedő, gyarapodó, gazdagodó pályaként lenne elképzelve, az öregkorba a beteljesedés jelentései kódolódnának. Ám településünkön domináló életút-koncepció ezzel ellentétes képet mutat: olyan görbe az élet vonala, ami egy ideig emelkedik, aztán egyszer csak hanyatlásnak indul, és onnan már nincs többé lehetőség az újraemelkedésre, sorsszerűen megfordíthatatlan az ív iránya (gyakran használt metaforák: *ív, a nap pályája, virág*). A bölcsesség attribútumai csak ritkán, kivételes esetekben, leginkább csak vallásos kontextusban asszociálódnak az utolsó életszakaszhoz. Nem meglepő tehát az öregkornak második gyermekkorként való elgondolása/elmondása: az önrendelkezés, az önállóság, a képességek, az ismeretekkel való rendelkezés, az erőnlét, a szabad mozgás hiánya az egyik kapcsolódási pont; a másik az öregekhez való viszonyulásban található: eufemizmus a gyerekkorhoz való hasonlítás, ami szerethetővé, sajnálhatóvá, elfogadhatóvá teszi az időseket – illetve lekezelhetővé is.

Kapcsolatháló-elemzés

A kapcsolatháló-elemzés keretében az informális kapcsolatokat vizsgálom meg. Lévnén, hogy idősekről van szó, akik kevésbé és az életidőben előrehaladva egyre kevésbé érintkeznek a hivatalos szférával, miközben a magánélet egyre jelentősebbé válik számukra, eltekintek a formális kapcsolatok bemutatásától, és figyelmem középpontjába a családot, a rokonságot, a

szomszédságot, a barátokat, a jóembereket, a (volt) munkatársakat és az ismerősöket helyezem.

Idősek a családban – család az idősek körül

Az idősek legfontosabb és legerősebb kapcsolathalmazát a család jelenti. Ez az a társadalmi bázis, ami közvetlenül körülveszi idősödő tagjait, illetve ameltől az idősek azt várják és remélik, hogy közvetlenül körülvegye őket. A segítségkérés, az alapvető támasz leggyakoribb területe, a biztonságérzet legfontosabb forrása.

A család fogalma, azaz tartalma, szerkezete és mérete korántsem problémamentes. Az sem oldja meg megnyugtatóan a dilemmát, ha kategóriákat különítünk el, és alkalmazzuk a néprajzban használatos, jól bevált terminusokat, mint a kiscsalád, törzscsalád és nagycsalád. Az idősek kapcsolathálójának elemzése kifejezetten alkalmas arra, hogy rávilágítson ezen családformák „laboratóriumi” jellegére, illetve feltárja az egyes kategóriák közötti bonyolult átfedéseket / átjárásokat.

Bár a családon belüli kapcsolatokra vonatkozóan általános érvénnyel és normative a kölcsönös elfogadás, a konfliktusok kerülése, az egymás segítése a jellemző, számtalan tényező befolyásolja megvalósíthatóságának lehetőségeit és mértékét. Elsősorban a lakóhelyek közötti fizikai távolság, a családi állapot (mindkét fél), a családtagok életkora, neme, valamint az érzelmi közelség formálja a generációk kapcsolatát. Van ugyan generációs eltérés a tekintetben, hogy a kapcsolattartás mennyiségét és minőségét melyik fél hogyan ítéli meg (ezen belül: az adott korlátozó tényezőkről miként vélekednek), azaz hol határozzák meg a kívánatos és elégséges értékskála határait, komoly és tartós feszültségek forrását ez semmiképpen sem képezi, ugyanis a felmentés és a megértés szintén normatívan kódolt és erősen interiorizált a családi kapcsolatokba.

A mindennapi élet megszervezésében és a krízishelyzetek áthidalására alkalmazott családi stratégiák két kulcsfontosságú részkérdést tesznek élesen láthatóvá: egyrészt jól mutatják a családi kapcsolatok *erős kötés* jellegét, másrészt meggyőzően bizonyítják a különböző családformák rugalmas újraszerveződési képességét, a típusok szerinti elkülönítés problematikuságát. Az instrumentális, a szociális, az emocionális és a rituális-transzcendentális támogatások egyaránt azt jelzik, hogy az adott feladat természete és súlyossága más-másképpen hozza működésbe az egyes családmagokat, hogy a közös felelősségérzet alapján megoldják a felmerülő gondokat.

Idősek és a rokonság

A rokonság a család után a második legfontosabb szolidaritási bázis az idősök számára, mely szintén kötött, adott, nem választható viszonyokból áll, melyek konszangvinális és affinális elvek alapján rögzítettek, és hierarchikus rendbe tagozódnak. Ennek megfelelően normatív elvárások és viselkedésminták kódolódnak a kapcsolatokba, ám ezek lazák, mindössze irányadók, egyéni szempontokkal bármikor felülírhatók. Az elvek alapján megformált rokonsági halmaz mindössze egy kulturális készletet jelent, a maximálrokonságot, ami nem esik egybe a rokonsági gyakorlattal. A rokonsági ideológia által kifejeződik az összetartozás, ami a csoporton belül és azon kívül is jelentőséggel bír, de nagy teret enged az egyéni preferenciák érvényesítésének. A kapcsolatkészletnek a személyes kapcsolathálóvá történő transzformálódása összetett folyamatok mentén valósul meg. Egyrészt a szelekciót kell említenem, melyen belül négy elv felsorolása szükséges: a rokonsági koncepció hierarchikus struktúrába rendezi a csoport tagjait, és ezáltal szabályozott distanciákat rögzít (első-, másod-, harmadfokú rokonok); a földrajzi távolság meghatározó a kapcsolattartás intenzitására vonatkozóan, ami hatással van a kötés minőségére; a kapcsolatok multiplex jellege, különösképpen a szomszédság és a rokonság egybeesése, nagy relevanciával bír a kapcsolat szorossága tekintetében; illetve az affektív közelségérzet, az emocionális szelekció gyakorol jelentős hatást a kiválasztásra. Másrészt az életút időbeli alakulásának következményei említendőek: a viszonyok nem állandóak, hanem dinamikusan változnak, részben az említett szempontok módosulása függvényében, részben pedig az életút során bekövetkező változásokkal összhangban. A kötöttség és az alakíthatóság korlátait és lehetőségeit a rokonságot működésbe hozó és a rokonsági kapcsolatokat megmutató gyakorlati – szociális, rituális – szakrális és a mentális – identifikációs erőterek teszik láthatóvá, érthetővé.

Nem rokoni kapcsolatok: szomszédok, barátok, jóemberek, és egyéb informális kapcsolatok

A nem családi és nem rokoni kapcsolatok nincsenek alárendelve sem vérségi, sem affinális, sem rituális előírásoknak, így a kapcsolathálóban ez a része jelenti az egyéni önkifejezés legszabadabb terejét – bár természetesen ez esetben is számolni kell a kötöttségek és korlátozottságok meglétével. Itt van lehetősége az egyénnek arra, hogy kilépjen az otthon keretein kívülre, és tágítsa szociális identitását, növelje biztonságát, bővítse erőforrásait, személyessé tegye tágabb környezetét. Olyan kapcsolatok ezek, melyek többminden keresztmetszetén helyezkednek el: család/rokonság és/vagy közösség, intézmény és/vagy nem intézmény, magán és/vagy publikus, adott és/vagy választott, előírt és/vagy szabadon

alakított, formális és/vagy informális, rendszerszerű és/vagy laza szövésű, lokális és/vagy érzelmi, egyéni és/vagy családi kapcsolatok stb. Erősségük ebben rejlik. Szomszédok, barátok, jóemberek, munkatársak, ismerősök töltik fel a kört bonyolult szelekciós szempontok (morális, etnikai, nyelvi, vallási, lokális, társadalmi státus, vagyoni helyzet, életkor, nem, családi állapot, kapcsolat időtartama, származás) eredményeképpen, melyeken belül a homogenitásra és a heterogenitásra való törekvés egyaránt érvényesül: a homogenitás a sűrűség és erőteljesség, a heterogenitás a kiterjedtség és sokféleség alapja.

Családalapú társadalom ugyan, ám minden probléma megoldása mégsem lehetséges ezen a szűk körön belül: közösségi szintű munkamegosztással valósítható meg az idők sokféle gondjainak rendezése, rokonságon kívülre terjeszkedő szociális kapcsolatokkal érhető el az integráció és a biztonság, a társadalmi kapcsolatok képezik egyik fontos alapját az identitásnak, a kommunikáció folyamatos fenntartása segít a közösségben maradásban, a metafizikai erőkkel való érintkezéshez és a földi élet utáni létre való készüléshez speciális támogatásra van szükség, illetve mindezek együttevén jelentősen hozzájárulnak az idők érzelmi jólétéhez is.

Következtetések

A disszertáció valamennyi fejezetének szándéka és alaplogikája a formai és tartalmi jegyek, az elő- és a háttér együttes megértése és egymásból való magyarázása: fogalmak és kategóriák mikroszintű feltérképezése, normatív jegyeinek feltárása, a definitív jellemzők érvényességi köreinek leleplezése, a társadalmi gyakorlat felőli újraépítése mindezeknek, valamint a normatív és a működtetett, megvalósított szinterek kölcsönhatásának, az egymás korlátozásának, kereteik tágításának és a lehetőségek leleményes – egyéni / családi / közösségi – felhasználásának elemzése vezeti a gondolatmeneteket. Ilyen módon sikerült megérteni és leírni a jelenségek többszintűségét, az értelmezések rétegzettségét, a stratégiák változatosságát, a kapcsolódások direkt és indirekt szövétét.

Az idők társadalmi helyzetének megértése érdekében kapcsolatháló-elemzést végeztem, melynek során a családi, rokonsági, szomszédsági, baráti, jóemberei, munkatársi, ismeretségi kötések működését néztem meg és értelmeztem. A felsorolt kapcsolattípusok eltérő természetűek, ezért tehát nem elsősorban azon van a hangsúly, hogy eltérő jelentőségűek, hanem hogy eltérő szerepeket is játszanak az idők életében. Valamennyi fontos, és valamennyi pótolhatatlan – bármelyik hiánya merül fel, problémákat okozhat az idők gyakorlati, szociális és érzelmi világában. Együtt kell tehát látni és értelmezni őket, bár az elemzés során az elbeszélés lineáris természete miatt és az érvelések átláthatóbb felépítése

érdekében különválasztásukra kényszerültem. A szükséges helyeken igyekeztem jelezni az egymásba fonódást, és itt ezt ismételtelen megteszem. Már a kapcsolatok típusának az érzékelése is nagymértékben függ attól, hogyan értik az adott helyzetben a többi kapcsolatot, hiszen nem önmagában, nem csupán inherens jegyek alapján rendeződnek a minősítések: a család felső határán és a rokonság alsó határán lévők pozícionálása igen változékony, esetenként bekerülnek a *nagycsaládba*, máskor viszont csak a *rokonok* között sorakoznak. A rokonság felső határának a vizsgálata is hasonló következtetésekhez vezet: a távoli rokonok akár ki is sodródhatnak a körből, amennyiben viszont különböző kapcsolattípusok tartalmi halmozódnak és egymásra rakódnak (multiplex kapcsolatok), a kötések szorosabbra szövődnek (pl. szomszédban élő távoli rokonok). Fontos továbbá azt hangsúlyoznom, hogy az egyes kapcsolatok nem egymástól függetlenül, hanem nagyon is egymásba fonódva, egymásra reagálva fejtik ki aktivitásukat: intenzív és jó családi kapcsolatok esetén a rokonsági kör hátrébb húzódik, távol élő utódok esetén megnő a szomszédok jelenlétének, feladatvállalásának jelentősége, gyerektelen öregek esetében a rokonsági kör bizonyos családi szerepeket is felvállal (ünnepi látogatások, hétköznapi segítségük gyakorivá tétele, idősgondozás), illetve megbízható, gondoskodó rokonság hiányában a szomszédok, jóemberek léphetnek be ezekbe a körökbe.

Az idősök a társadalomnak igen sérülékeny rétegét képezik, és minél inkább korlátozódnak lehetőségeik és csökkennek képességeik, hogy önmaguk fenntartását, ellátását, biztonságát és stabilitását megteremtsék, fokozott mértékben van szükségük önmagukon kívüli támogatásért folyamodni és a kapcsolatháló tagjainak segítségét behívni. Egyaránt vonatkozik ez a materiális, instrumentális, szociális, kommunikációs, emocionális, rituális és transzcendentális támogatásokra, ugyanis ezek együttesen járulnak hozzá ahhoz, hogy az egyén teljesértékűnek érezhesse magát öregen is önmaga és közössége szempontjából is. A kiegyensúlyozott, testi és lelki komfortérzetet biztosítani tudó létezés tehát egyaránt és egyszerre van szükség valamennyi kapcsolattípus meglétére, ám mindegyik csak a megfelelő *helyen* és a természetének megfelelő módon történő használata esetén lehet pozitív hatása. A stratégiakészletek gazdagságát, alkalmazhatóságuk variabilitásának széles skáláját mutatja be a disszertáció. A kapcsolatháló fenntartása, átformálása, újrateregetése folyamatos munka, ami az idő haladtával is lehetőségeket kínál az idősök számára és nehézségeket gördít eléjük – nincs leállás, nincs statikussá kimerevedett állapot, stabilitás csak a megújulás által őrizhető meg. Valamennyi kapcsolattípus bemutatása során az látható, hogy a rugalmasság, az alkalmazkodóképesség, az újraszerveződés képessége a kulcsa a kapcsolatok megtartásának és pozitív tartalmakkal való feltöltésének. Érzékeny odafigyelést és nagyon finom

változtatások sorozatát igénylik a folyamatos lavírozások, egyensúlyozgatások, szakadatlan alkufolyamatok. Konfliktuskerülő ez a közösség, az elővigyázatosságot és a megelőzést részesítik előnyben és minősítik pozitívan, de ez nem a kapcsolatok végtelen terhelhetősége vagy kimerevíthetőségét jelenti, hanem az egymásrahangelés munkájában való küzdelmes, kreatív és szünet nélküli fáradozást.